
ПРОБЛЕМИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

УДК 37.013

М.В. КІРЮХІНА, Ю.В. КОШЕВА, О.В. ХОМЯК
Кременчуцький льотний коледж Національного авіаційного університету

ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ СПІЛКУВАННЯ ЯК ФАКТОР ВЗАЄМОДІЇ З УЧНЯМИ (СТУДЕНТАМИ)

У даній статті обговорюється педагогічне спілкування як спосіб реалізації змісту, методів і прийомів педагогічних впливів, спрямованих на формування особистості учня та студента, місце та роль педагогічного спілкування з учнями та студентами. Проаналізовано різні аспекти, чинники, компоненти та функції спілкування, зокрема інформаційна, духовна, ціннісно-орієнтаційна, спонукальна та соціальна цілі педагогічного спілкування. Розглянуто основні правила, яких повинен дотримуватися педагог у спілкуванні з учнями, студентами. У роботі обговорюється місце і роль спілкування в педагогічній діяльності вчителя, аналізуються різні стилі і рівні його спілкування, розглядається вплив особистості вчителя на його творчий потенціал та педагогічне спілкування, причому увага зосереджена на тому, що спілкування з викладачем формує духовний світ учня та студента, презентує модель їхньої професійної поведінки, є сферою реалізації викладачем своїх сутнісних сил через процес персоналізації. Визначено, що професійне педагогічне спілкування є основою науково-педагогічної діяльності викладача вищої школи та є одним із найголовніших аспектів професіоналізму і педагогічної майстерності викладача, а всі основні форми організації навчального процесу, виховна робота та науково-методична діяльність пройняті цим складним і багатofункціональним соціально-психологічним явищем. Обґрунтовано, що педагогічне спілкування сприяє формуванню «Я-концепції» учня, студента, формує його самооцінку та впливає на особистісне зростання в навчально-професійній діяльності, оскільки саме через спілкування з вчителем (викладачем) в учнів (студентів) виникає мотив самоосвіти і професійного самовиховання, бажання приймати участь у науково-дослідній роботі; під час педагогічного спілкування узгоджуються цілі вчителя (викладача) й учнів (студентів) та виникає між ними зворотній зв'язок.

Ключові слова: спілкування, педагогічне спілкування, учні (студенти), суб'єкти педагогічної взаємодії.

М.В. КИРЮХИНА, Ю.В. КОШЕВАЯ, О.В. ХОМЯК
Кременчугский летный колледж Национального авиационного университета

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ОБЩЕНИЯ КАК ФАКТОР ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ С УЧЕНИКАМИ (СТУДЕНТАМИ)

В данной статье обсуждается педагогическое общение как способ реализации содержания, методов и приемов педагогических воздействий, направленных на формирование личности ученика и студента, место и роль педагогического общения с учениками и студентами. Проанализированы различные аспекты, факторы, компоненты и функции общения, в частности информационная, духовная, ценностно-ориентационная, побудительная и социальная цели педагогического общения. Рассмотрены основные правила, которых должен придерживаться педагог в общении с учениками, студентами. В работе обосновывается место и роль общения в педагогической деятельности учителя, анализируются различные стили и уровни его общения, рассматривается влияние личности учителя на его творческий потенциал и педагогическое общение, причем внимание сосредоточено на том, что общение с преподавателем формирует духовный мир ученика и студента, представляет модель их профессионального поведения, является сферой реализации преподавателем своих сущностных сил через процесс персонализации. Определено, что профессиональное педагогическое общение является основой научно-педагогической деятельности преподавателя высшей школы и является одним из главных аспектов профессионализма и педагогического мастерства преподавателя, а все основные формы организации учебного процесса, воспитательная работа и научно-методическая деятельность проникнуты этим сложным и многофункциональным социально-психологическим явлением. Обосновано, что педагогическое общение способствует формированию «Я-концепции» ученика, студента, формирует его самооценку и влияет на личностный рост в учебно-профессиональной деятельности, поскольку именно через общение с учителем (преподавателем) у учеников (студентов) возникает мотив самообразования и профессионального самовоспитания, желание принимать участие в научно

исследовательской работе; в ходе педагогического общения согласуются цели учителя (преподавателя) и учеников (студентов) и возникает между ними обратную связь.

Ключевые слова: общение, педагогическое общение, ученики (студенты), субъекты педагогического взаимодействия.

M.V. KIRUKHINA, Y.V. KOSHEVA, O.V. KHOMYAK
Kremenchuk Flight College of National Aviation University

PEDAGOGICAL ASPECT OF COMMUNICATION AS A FACTOR OF INTERACTION WITH STUDENTS (STUDENTS)

This article discusses pedagogical communication as a way to implement the content, methods and techniques of pedagogical influences aimed at shaping the personality of the student and the student, the place and role of the pedagogical communication with students. Analyzed various aspects, factors, components and functions of communication, in particular informational, spiritual, value-orientation, motivating and social goals of pedagogical communication. The basic rules that the teacher must adhere to in communicating with students and students are considered. The work substantiates the place and role of communication in the teacher's pedagogical activities, analyzes the different styles and levels of his communication, examines the influence of the teacher's personality on his creative potential and pedagogical communication, and focuses on the fact that communication with the teacher forms the spiritual world of the student, represents the model of their professional behavior is the sphere of the teacher's realization of their essential forces through the process of personalization. It is determined that professional pedagogical communication is the basis of the scientific and pedagogical activity of a higher school teacher and is one of the main aspects of professionalism and pedagogical mastery of the teacher, and all the basic forms of organization of the educational process, educational work and scientific and methodical activities are imbued with this complex and multifunctional socio-psychological a phenomenon. It is substantiated that pedagogical communication contributes to the formation of the "I-concept" of a student, forms his self-esteem and affects personal growth in educational and professional activities, because it is through communication with a teacher that the students have a motive of self-education and professional self-education, the desire to participate in research work; in the course of pedagogical communication, the goals of the teacher and students are consistent and feedback arises between them.

Keywords: communication, pedagogical communication, students (students), pedagogical interaction subjects.

Постановка проблеми

Уявити життя без спілкування насправді дуже важко, адже воно є невід'ємною частиною існування людини в світі. За допомогою нього людина висловлює свої емоції, передає почуття, розповідає тощо. Особливо, даний процес спілкування відіграє вагомую роль у педагогічній діяльності. Адже саме завдяки ньому відбувається навчальний та виховний процес учнів. Проте спілкуватися також потрібно вміти, а особливо доносити інформацію до оточуючих. У даному контексті дуже важко педагогам, адже їм потрібно не лише донести інформацію, а й закласти її в учнях, розповісти так, щоб вони зрозуміли і запам'ятали, але це дуже не просто. Особливо, коли увага школярів або ж студентів спрямована зовсім на інші речі, чи коли дана тема для них є взагалі не цікавою. Умілий співрозмовник зможе будь-яку саму «сіру» тему піднести так, щоб його слухали з відкритим ротом. Таким чином, педагогічне спілкування є актуальним питанням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

До проблем процесу спілкування, у тому числі педагогічного спілкування, зверталися і звертаються багато вчених. Так, концепцію про діяльнісне розуміння процесу спілкування, його внутрішній та зовнішній зміст і гуманістично-етичну сутність висвітлюють у своїх працях К. А. Абульханова-Славська, О. О. Бодальов, О. Ф. Бондаренко, О. М. Леонт'єв, О. О. Леонт'єв, Л. А. Петровська та ін. Такі автори, як Л. І. Анциферова, Г. С. Костюк, Б. Ф. Ломов, В. М. М'ясищев, Н. В. Чепелева зазначають, що підхід до особистості повинен розглядатися з позиції розвитку, і визначальна роль у становленні особистості віддається саме процесу спілкування. Зокрема, питання теоретико-методологічних засад педагогічного спілкування, його змісту і функцій, механізмів і стратегій оптимальної взаємодії в системі «вчитель-учні», а також проблему становлення особистості та її розвитку як суб'єкта навчання й спілкування, його культури розробляли такі вітчизняні вчені, як Б. Ф. Баєв, О. О. Раєвський, І. О. Синиця, П. Р. Чамата і – в наш час – Г. О. Балл, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, О. В. Киричук, С. Д. Максименко, Т. О. Піроженко, Т. А. Російчук, Г. Л. Чайка, Т. К. Чмут, Т. Д. Щербан та ін. Проблемою вивчення структури педагогічного спілкування займалися Н. С. Трубецької, А. Гардінер, Р. О. Якобсон, В. А. Артемов, Я. Яноушек та ін. Такими вченими, як А. В. Бельський, В. А. Артемов, Л. Д. Ревтову, В. І. Кадомцев та ін. були зроблені спроби класифікувати всі

різноманіття мовних дій (мовних завдань). Вивченням функціональних одиниць педагогічного спілкування займалися М. І. Лісіна, Л. А. Харіва, Т. С. Путилівська, А. К. Маркова, Т. А. Стежко, Л. М. Нікіпелова [1–5].

Незаперечним є той факт, що спілкування є найважливішим професійним інструментом педагогічної діяльності, що було доведено в дослідженнях Н. В. Кузьміної, В. А. Кан-Калика, А. Н. Мудрика, А. І. Щербакової та ін. Незважаючи на наявність значної кількості наукових досліджень щодо процесу педагогічного спілкування, детальнішого дослідження потребує таке питання, як особливості та функції педагогічного спілкування, а також проблема комунікативної взаємодії викладача та студентів у вищих навчальних закладах.

Викладення основного матеріалу дослідження

Насамперед, ефективна професійна діяльність учителя ґрунтується на вмілому педагогічному спілкуванні. Адже воно є умовою оптимізації навчання та розвитку особистості учня. Самому ж спілкуванню належить найважливіша роль у соціалізації дитини. Тож педагогічне спілкування насамперед передбачає спеціальну підготовку вчителя, володіння технологіями налагодження оптимальних взаємин з учнями та їхніми батьками, а також колегами по роботі. До того передбачає сформованість продуктивного стилю педагогічного спілкування, культури педагогічної взаємодії.

Спочатку потрібно розглянути, що ж взагалі таке спілкування. Спілкування – це багатоплановий процес налагодження та розвитку контактів між людьми, який передбачає обмін інформацією, певну стратегію та тактику взаємодії, сприймання і розуміння суб'єктами спілкування один одного [4, с. 562].

Звичайно, у процесі спілкування постійно відбувається обмін інформацією, а саме комунікацією. Наприклад, вербальна комунікація відбувається за допомогою слова і є найдосконалішою формою людського спілкування. Немовні ж засоби спілкування, супроводжуючи вербальне повідомлення, створюють підтекст, який полегшує, поглиблює та збагачує сприймання інформації, яка передається.

У самій структурі спілкування виокремлюються наступні аспекти:

- комунікативний – обмін інформацією;
- інтерактивний – організація взаємодії між індивідами, які вступають безпосередньо у спілкування;
- перцептивний – сприймання людиною людини [6, с. 480].

Дані аспекти між собою є тісно пов'язаними. Адже інформацію потрібно не лише прийняти, а й осмислити. А обмінюючись інформацією, партнери впливають один на одного. Педагогічне спілкування у сучасній літературі трактується як форма професійного спілкування педагога з учнями, спрямована на створення саме сприятливого психологічного клімату в колективі.

Наприклад, на думку видатного психолога О. Леонтєва, педагогічним є саме професійне спілкування викладача з учнями на занятті або ж поза ним (у процесі виховання чи навчання), яке виконує певні педагогічні функції і спрямоване на психологічну оптимізацію навчальної діяльності та взаємин між педагогом та учнями, всередині учнівського колективу.

О. Леонтєв вважає оптимальним педагогічним спілкуванням те, яке створює найкращі умови для розвитку мотиваційної сфери учнів і творчих можливостей навчальної діяльності. А також забезпечує морально-емоційний клімат навчання та запобігає виникненню психологічного бар'єру і конфліктних ситуацій між учнем та учителем. До того ж воно здатне задовольнити потреби управління соціально-психологічним, духовним розвитком учнівського колективу та уможливило реалізацію в навчальному процесі особистісних якостей педагога. [2, с. 383].

Щодо культури педагогічного спілкування то, це професійне спілкування педагога з учнем з метою оптимізації навчально-виховного процесу, яке передбачає врахування емоційного стану, інтелекту, віку вихованців, а також психологічного мікроклімату в колективі.

Аби спілкування було конструктивним, викладач повинен володіти психолого-педагогічною культурою спілкування. Вона включає наступні чинники:

- знати психологію студентського віку та особливості конкретної студентської аудиторії;
- об'єктивно оцінювати поведінкові реакції, комунікативну активність окремих студентів, адекватно емоційно відгукуватися на них;
- вміти швидко організувати аудиторію і привернути її увагу до змісту заняття (прийоми самопрезентації і динамічного впливу), залучати до активної роботи всіх студентів;
- вибирати такий спосіб своєї поведінки, який найкраще б відповідав особливостям і психічному стану студентів;
- володіти прийомами стимулювання інтелектуальної ініціативи й пізнавальної активності студентів, організації діалогічної взаємодії;
- своєчасно коригувати свій комунікативний задум відповідно до реальних умов педагогічної взаємодії;
- аналізувати процес спілкування, встановлювати співвідношення мети, засобів і результатів комунікативної взаємодії [3, с. 64].

прогнозування способів і видів комунікації);

– самопрезентаційна (демонстрування індивідуально-психологічних і соціально-психологічних властивостей особистості);

– інформаційна (прийом, зберігання та передавання інформації, обмін думками, індивідуальним досвідом тощо);

– мотиваційно-спонукальна (стимулювання активності суб'єкта спілкування, спрямування його на певні дії);

– контактна (емоційний контакт – встановлення єдності емоційних позицій педагога й учнів щодо змісту спілкування, пізнавальний контакт – розуміння ними індивідуальних особливостей і мотивів поведінки один одного, схожості поглядів на предметний аспект спілкування);

– соціально-перцептивна (сприйняття, пізнання і розуміння партнера);

– інтерактивна (встановлення відносин, вироблення спільної стратегії взаємодії, реалізація соціальних ролей);

– емоційно-ціннісна (емоційно-виразне передавання знань, прояв оцінних ставлень один до одного, переживання ситуації спілкування та реагування на емоційну напругу, викликання в суб'єкта спілкування адекватних емоційних переживань);

– регулятивна (регулювання поведінки учнів та власної);

– рефлексивна (оцінювання поведінки учасників спілкування, аналіз вербальної і невербальної інформації та процесу спілкування) [7, с. 190].

До результату спілкування відносять досягнуте між його суб'єктами розуміння, поведінку учнів (студентів), позитивний настрій, сприятливий для навчання психологічний клімат у групі, оптимальні умови для розвитку мотивації учнів і творчого характеру навчальної діяльності, а також забезпечення управління соціально-психологічними процесами в учнівському колективі.

При всьому цьому варто зауважити, що педагогічне спілкування як вид діяльності має певну структуру. А саме аналіз наукових джерел дає можливість представити її як сукупність комунікативного, інтерактивного й перцептивного компонентів.

Комунікативний компонент спілкування слугує обміном науковою і навчальною інформацією між суб'єктами спілкування, а також думками, інтересами, почуттями. Провідна роль у вербальній комунікації належить усному мовленню: монологу (усна мова, що використовується педагогом у формі лекції, доповіді) та діалогу (мовленнєве спілкування двох або кількох суб'єктів). Педагогічне спілкування має ознаки діалогічності за умови: визнання рівності особистісних позицій; відкритості й довіри між педагогом і учнями (студентами); активної ролі, реальної участі останніх у процесі комунікації; зосередженості педагога на співрозмовникові та взаємовпливові їхніх поглядів; донесення кожним суб'єктом власної позиції, пошуку спільного рішення з урахуванням усіх думок; персоніфікованої манери висловлювання: «Я вважаю», «Я гадаю», «Я хочу порадитися». Діалогічність спілкування педагога з учнями ґрунтується на відкритості, ширості у спілкуванні, сприйнятті їх як партнерів, прагненні до взаєморозуміння та співробітництва.

Паралельно з вербальним спілкуванням у педагогічному спілкуванні широко використовуються невербальні засоби: жести, міміка, інтонація, паузи, манери, зовнішність, діапазон, тональність, темп, сміх, пантоміма тощо.

Узгодженість вербальних і невербальних засобів сприймається як гармонія. Почуття міри у використанні вербальних і невербальних засобів – це необхідна складова добре розвинених комунікативних умінь педагога [4, с. 562].

Істотну роль у педагогічному спілкуванні має розуміння педагогом емоційного стану учня (студента), його почуттів, настрою. Ця психологічна процедура називається емпатією, що означає співчуття, налаштування на спільну емоційну хвилю, прояв добрих почуттів.

До того ж одним з елементів оптимального педагогічного спілкування є ідентифікація, тобто здатність педагога зрозуміти ту ситуацію, в якій знаходиться інший суб'єкт спілкування (учень, студент), «поставити себе на його місце», щоб подивитися його очима на те, що відбувається. Ця складна психологічна процедура потребує від педагога вміння бачити ситуацію об'єктивно, а потім пропустити її сприйняття через суб'єктивні особливості учнів (студентів), для чого їх необхідно зрозуміти.

Перцептивний компонент педагогічного спілкування має прояв у сприйнятті один одного суб'єктами спілкування, взаємному вивченні й оцінюванні один одного. Це пов'язано насамперед зі сприйняттям зовнішнього вигляду, вчинків, дій суб'єкта спілкування та їх тлумачення. Сприйняття, як відомо, значною мірою є суб'єктивним, адже інформація сприймається суб'єктивно через органи чуття. Властивості самого процесу сприйняття також відрізняються різними проявами, на які впливає попередній досвід, стереотипи, які склалися, і суб'єктивні уявлення [8, с. 432].

Сприйняття людини як іншої (вона – не-Я) дає змогу побудувати нормальне спілкування, в якому ця людина буде цікавою, бо вона інша, в неї інші потреби, інтереси, здібності, інший внутрішній зміст. Це вимагає розв'язання психологічної задачі: зрозуміти людину, для чого необхідно проявити

увагу, побачити, почути, сприйняти, адаптуватися до співрозмовника як до середовища спілкування.

Ефективність педагогічного спілкування залежить від способів впливу його суб'єктів один на одного. До психологічних способів впливу відносять: наслідування, переконання, навіювання та психічне зараження. Так, навіювання спрямовано на формування навичок діяльності, духовних цінностей, ідей, манери поведінки. Під час наслідування особа сприймає інформацію свідомо. Переконання – це спосіб впливу на свідомість суб'єкта спілкування через звернення до його особистого судження. Навіювання за своїм механізмом є протилежним переконанню. Воно характеризується взаєминами партнерів зі спілкування (довірою тощо), властивостями партнера (статусом, привабливістю), особливостями людини, що підлягає навіюванню. Психічне зараження базується на мимовільній схильності індивіда до певних психічних станів й залежить від загального розвитку особистості, самосвідомості тощо [7, с. 190].

Також не варто забувати, що педагогові бажано дотримуватися правил педагогічного спілкування, адже це вбереже його від багатьох труднощів та помилок. До найважливіших пунктів належить:

- успіх педагогічної діяльності насамперед залежить від культури спілкування;
- моделювати спілкування не «від себе», а від дітей, їх потреб та інтересів;
- орієнтувати своє педагогічне мовлення на конкретного учня, а не на абстрактну групу;
- використовувати різні види спілкування;
- спілкуватися із дітьми на взаємних інтересах, проте не організовувати спілкування «по вертикалі», зверху вниз;
- постійно враховувати психологічний стан окремих вихованців і колективу загалом;
- дивитися на себе збоку, постійно аналізувати свої вчинки й дії;
- уміти слухати дітей, зважати на їх думку;
- намагатися зрозуміти настрої дитини і на цій основі моделювати спілкування з ними;
- спілкування не повинно призводити до конфліктів, а попереджувати їх;
- не принижувати людську гідність;
- спілкування має бути систематичним, не залишати поза увагою «незручних» для себе дітей;
- бути ініціативним у спілкуванні;
- у процесі спілкування враховувати стать вихованців;
- уникати штампів, постійно шукати нові форми, засоби, методи і прийоми;
- долати негативні установки стосовно конкретного учня;
- у процесі спілкування уникати абстрактної критики, оскільки це породжує опір;
- якомога частіше усміхатися: це викликає позитивні емоції, спонукає до продуктивного спілкування;
- у процесі спілкування частіше висловлювати схвалення, заохочення;
- відкрито виявляти в дитячому колективі своє ставлення до вихованців;
- постійно розвивати свою комунікативну пам'ять, запам'ятовуючи педагогічні ситуації, їх перебіг [1, с. 298].

Конституція України у ст. 51 забезпечує аналогічні гарантії при створенні сім'ї, материнства та дитинства, та покладає відповідні обов'язки. Так, батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття, а неповнолітні діти зобов'язані піклуватися про своїх непрацездатних батьків. У ст. 16 Конституції України на державу покладається обов'язок щодо збереження генофонду українського народу. Відповідно держава повинна створити сприятливі умови для материнства та батьківства, забезпечувати охорону прав матері та батька, матеріально та морально заохочувати та підтримувати материнство та батьківство. Однак рівень економічного розвитку країни не дозволяє говорити про ефективні економічні механізми такого матеріального заохочення та підтримки.

Висновки

Проаналізувавши дане питання можна дійти висновків, що педагогічне спілкування є складним і внутрішньо-суперечливим сплетінням перцептивного, комунікативного та інтерактивного компонентів, а також суб'єкт-об'єктної, суб'єкт-суб'єктної форм, спілкування репродуктивного та продуктивного. Саме ж ефективність педагогічного спілкування значною мірою зумовлена здібностями людини, індивідуальними стійкими якостями особистості, рівнем розвитку вмінь, у системі яких важливе місце належить комунікативним умінням.

До того ж педагогічне спілкування відбувається в різних ситуаціях та умовах. Труднощі в комунікації, як правило, виникають тоді, коли вчитель прагне примусити вступити в контакт, незважаючи на їх емоційний стан, інтелектуальні особливості та бажання спілкуватися. Все це «відштовхує» вихованців та сприймається ними як патерналізм, некоректність і нав'язливість. Тож в намірі спілкування слід виявляти обережність, здатність досягнути налаштованість іншого на встановлення контакту, і звичайно комунікативну дію.

Список використаної літератури

1. Бандурка М. Основи психології і педагогіки: підручник / М. Бандурка, В. Тюріна, О. Федоренко. – Харків, 2003. – 298 с.
2. Бугенко Н. Ю. Комунікативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бугенко. – К. : КНЕУ, 2004. – 383 с.
3. Васишин Х. А. Комунікативна компетентність вчителя в роботі з сором'язливими дітьми / Х. А. Васишин // Педагогіка і психологія професійної освіти. – К. : КНЕУ, 2006. – № 2. – 64 с.
4. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник / О. Вишневський. – К., 2008. – 562 с.
5. Волкова Н. Педагогіка: посібник / Н. Волкова. – К. : Альма матер, 2003. – 486 с.
6. Загнітко А. П. Українське ділове мовлення: професійне і непрофесійне спілкування / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк. – Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2004. – 480 с.
7. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении / В. А. Кан-Калик. – М. : Просвещение, 1987. – 190 с.
8. Реан А. Психология и педагогика / А. Реан, Н. Бордовская, С. Розум. – СПб. : Питер, 2008. – 432 с.
9. Савенкова Л. О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління : монографія / Л. О. Савенкова. – К. : КНЕУ, 2005. – 212 с.